

Dorota Żygadło-Czopnik

„Refrakcje” literatury czeskiej wrocławskich wydawnictw Afera i Książkowe Klimaty

Przekłady Literatur Słowiańskich 5/1, 149-159

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

**„Refrakcje” literatury czeskiej wrocławskich wydawnictw
Afera i Książkowe Klimaty**
**Czech literature „refractions”
of the two Wrocław’s publishing houses:
Afera and Książkowe Klimaty**

Dorota Żygadło-Czopnik

Uniwersytet Wrocławski, zydlo1@wp.pl

Data zgłoszenia: 15.02.2014 — Data recenzji i akceptacji: 28.03.2014; 9.04.2014

Key words: manipulation school, refraction, patronage, translation, publisher.

Przekłady nie powstają w próżni¹.

Środowisko, w którym funkcjonuje tłumacz literatury pięknej w Polsce i Republice Czeskiej, jest nieporównywalnie bardziej rozczłonkowane niż przed 1989 r. Nadal jednak tłumacza od czytelnika oddzielają standardowo trzy, zazwyczaj niezależne od siebie, instytucje — wydawnictwo, hurtownia i księgarnia. Dla tłumacza najważniejszy jest wydawca. Wydawnictwo jest instytucją realizującą działalność o charakterze wydawniczym, która „przygotowuje i finansuje opublikowanie tekstu autora lub zespołu autorów”². To instytucja, która dąży między innymi do przekazania różnego rodzaju informacji swoim odbiorcom, którymi są członkowie społeczeństwa. Może wpływać na postawy, opinie i sądy odbiorców i kształtować je. W praktyce media, do których zaliczamy także wydawnictwa,

¹ Cyt. za: K. Szymańska: *Przekład literacki — manipulacja: refrakcja i instytucja patronatu według André Lefevere’a i Manipulation School*. Internetowe czasopismo „Polisemia” 2010, nr 2 (www.polisemia.com.pl).

² *Encyklopedia popularna PWN*. Red. zespół. Warszawa 1982, s. 873.

mogą być i często są instrumentami manipulacji, oczywiście, nie można tego stwierdzenia generalizować, bo działania takie realizowane mogą być tylko w odniesieniu do wybranych sytuacji, osób, instytucji itp. Pojęcie „manipulacja” ma charakter polisemiczny, ponieważ odnosi się z jednej strony do terminu stosowanego przez szkołę manipulacji³, a z drugiej strony również do znaczenia, jakie leksem ten ma w języku potocznym, a mianowicie: „kierowanie kimś bez jego wiedzy; posługiwanie się kimś lub czymś dla osiągnięcia określonych celów”⁴. Oprócz takich praktyk, które w sposób oczywisty przynależą manipulacji, chociażby ideologicznej — tak bywało z cenzurą przekładu, André Lefevere wlicza do tej kategorii wszelkie działania tłumacza podjęte na płaszczyźnie artystycznej, czyli także związane ze stylistyką języka czy wpisywaniem tekstu w kulturę docelową. Sposób opisywania przekładu, w tym oczywiście także przekładu literackiego, powinien zatem brać pod uwagę również takie zagadnienia, jak chociażby sytuacja socjopolityczna kraju docelowego, sytuacja na rynku wydawniczym, pozycja przekładu w kontekście historyczno-literackim kultury docelowej, uwzględniać czynniki pozatekstowe wpływające na mechanizmy powstawania i funkcjonowania przekładów jako faktów kultury docelowej.

Zmiany ustrojowe i gospodarcze w Polsce i Republice Czeskiej, jakie zaszły po 1989 r., przyniosły kulturze wolność, także w wymiarze ekonomicznym, a ta oznacza samodzielność w zdobywaniu środków na własne potrzeby. Producent dóbr kultury w warunkach gospodarki rynkowej jest uzależniony od możliwości finansowych odbiorców kultury i ich zainteresowania zakupem owych dóbr⁵. Wydawnictwa zaliczymy do kategorii mediów wolnego kroku — przekaz informacji następuje w wolniejszym tempie niż w innych typach mediów, co jest spowodowane przede wszystkim formą przekazu medialnego, która wymaga dłuższego czasu jej wytworzenia, natomiast oddziałuje on na odbiorcę mocniej niż przekaz szybkiego kroku (telewizja, radio, Internet itp.), ponieważ odbiór takiej informacji odbywa się w bardziej dogodnych warunkach, w większym skupieniu i z poświęceniem większej uwagi. Cechą charakterystyczną tradycyjnej działalności wydawniczej jest jednokierunkowość komunikacji, ponieważ komunikat jest przekazywany do odbiorców, ale nie zachodzi komunikacja w drugą stronę.

³ *Manipulation School* zaczyna się kształtować w latach osiemdziesiątych XX w. Do grona tzw. manipulistów zalicza się belgijskiego teoretyka André Lefevere’a, który uważał, że w przekładzie, podobnie jak w każdej z praktyk interpretacyjnych, musi nastąpić refrakcja, czyli pewne odchylenie od tekstu źródłowego. Tłumaczenie z języka na język, czyli z kultury źródłowej do docelowej, musi być zawsze formą ponownego przepisania tekstu (*rewriting*) przez adaptowanie go do poetyki czy nawet ideologii kraju docelowego. Zob. A. Lefevere: *Translation, rewriting and the manipulation of literary fame*. London 1992.

⁴ I. Kasperska: *Czego czytelnik nie widzi, czyli manipulacje autorki i tłumaczki*. W: *Przekład jako produkt i kontekst jego odbioru*. Red. I. Kasperska, A. Żuchelkowska. Poznań 2011, s. 343.

⁵ Zob. S. Golinowska: *Rynek w kulturze*. Warszawa 1993, s. 5.

Obecne duże wydawnictwa publikują zwykle książki ze wszystkich możliwych dziedzin i języków. Wąska specjalizacja oferty, niekiedy bardzo niszowej, to typowy sposób na przetrwanie małych wydawców. Tłumacz o konkretnych zainteresowaniach literackich musi zatem uważnie obserwować rynek, aby wypatrzyć dla siebie potencjalnego wydawcę, który być może będzie zainteresowany wydawaniem na przykład współczesnej literatury czeskiej.

Warto zastanowić się nad tym, jaki typ literatury jest teraz najpopularniejszy w Republice Czeskiej, a jaki jej obraz w naszym kraju kształtują dwa wrocławskie wydawnictwa: Wydawnictwo Afera i Książkowe Klimaty. Często w przypadku przekładu literatury z mało popularnego kręgu kulturowego funkcję patronatu przejmuje sam tłumacz czy wydawca, który staje się przedstawicielem danego autora, jak to jest w przypadku wymienionych wrocławskich wydawnictw. Mamy tu do czynienia z jeszcze jednym problemem, któremu swoją uwagę poświęcił André Lefevere, a mianowicie z wpływem i znaczeniem instytucji „patronatu”. Belgijski badacz rozróżnił dwa typy patronatu: jednorodny i niejednorodny. W patronacie jednorodnym trzy składniki (element ideologiczny, element ekonomiczny, element związany ze statusem) pochodzą od jednego źródła, czyli jednego patrona (np. w systemie totalitarnym); patronat niejednorodny typowy jest natomiast dla społeczeństw demokratycznych, w których wielu różnych patronów działa w tym samym czasie i przyjmuje rozbieżne pozycje ideologiczne. Sytuacji tej nie opisuje kategoriami działania tłumacza (jego braku kompetencji czy jego własnej strategii w ramach danej „refrakcji”), lecz raczej określonej polityki wydawniczej, która jest spójna z opinią publiczną, opinią różnych instytucji czy oczekiwaniami odbiorców⁶. Patron, ekspert literacki, ideologia i poetyka wspólnie kontrolują system literacki, a więc także tworzenie i rozpowszechnianie literatury. Tłumaczenia Lefevere zalicza do patronatu „redagowania”, mając na myśli każdy tekst stworzony na podstawie innego, który musi zostać poddany pewnej ideologii lub poetyce.

Na pierwszym miejscu wszelkich rankingów czytelniczych w Czechach należy wymienić literaturę rozrywkową, dalej znajdują się biografie, dzienniki i inne gatunki literackie. Jak pisze czeski krytyk literacki, bohemista Jiří Trávniček, stan czytelnictwa w Czechach jest dobry. „Stále však platí, že patříme v rámci

⁶ Pisząc o polityce w przekładzie, Božena Tokarz wyróżniła kategorię pragmatyzmu: „Pragmatyzm jako wspólna cecha świadomości polityka i tłumacza — pomimo że oparty na kompromisie — nie jest tożsamy, ponieważ dotyczy różnych obszarów: życia praktycznego i wartości materialnych — w pracy polityka, a świata fikcyjnego jako formy refleksji językowo-wyobraźniowej nad rzeczywistością i wartości estetycznych, etycznych, a nawet metafizycznych — w pracy tłumacza. W związku z tym pragmatyzm w polityce jest efektywny, jeżeli przynosi wymierne i szybkie korzyści. [...] Przekład może tak funkcjonować tylko w przypadku, gdy tłumacz zakłada użytkowanie oryginału dla określonych celów społecznych i osobistych. Taki typ przekładu pełni funkcję informacyjno-manipulacyjną i daleki jest od respektowania tożsamości nadawcy oryginału”. B. Tokarz: *Polityka w przekładzie, czyli o pragmatyzmie*. W: *Polityka a przekład*. Red. P. Fast. Katowice 1996, s. 21.

Evropy a západní civilizace k zemím, kde se čte nejvíce, kde se na počet obyvatel vydává vysoce nadprůměrný počet titulů a kde i veřejné knihovny se těší silné oblibě⁷. Niesłabnącą uwagą czytelników cieszą się też znane nazwiska, które gwarantują zainteresowanie mediów, a co za tym idzie, dobre wyniki sprzedaży. Jako przykład można tu wymienić książkę autorstwa Václava Klauza *Błękitna planeta w zielonych okowach. Co jest zagrożone: klimat czy wolność?* (2008, *Modrá, nikoli zelená planeta. Co je ohroženo, klima nebo svoboda?*), która na język polski została przetłumaczona przez Zbigniewa Krzysztyniaka dla wydawnictwa PWR S.A. Jeśli za główne kryteria klasyfikacji przyjmiemy ogólnie rozumianą popularność oraz liczbę sprzedanych egzemplarzy, to jednoznacznie wynika z nich, że upodobania czeskich czytelników od lat nie ulegają zmianie. Do najczęściej czytanych i najlepiej „sprzedających” się należą więc utwory pisarzy uprawiających komercyjną literaturę rozrywkową, jak: Michal Viewegh, Petr Šabach, Halina Pawłowska i Barbara Nesvadbová.

Działalność małych wydawnictw — zarówno w Polsce, jak i Czechach — nie zmieniła się na ogół w ciągu minionych kilkudziesięciu lat. Jedynymi osobami, jakie one zatrudniają, są właściciel i (niekiedy) księgowy; za siedziby służą prywatne mieszkania, natomiast przekładami, redakcją i korektą zajmują się osoby z zewnątrz, wykonujące swoją pracę na podstawie umowy o dzieło. I tu wciąż pojawia się szansa dla tłumacza — o ile duże wydawnictwa zwykle dysponują już bazą stałych współpracowników, nowe muszą ich dopiero znaleźć — chyba że zakładają je sami tłumacze. Z taką sytuacją spotykamy się w przypadku wrocławskiej bohemistki Julii Różewicz, która jest tłumaczką-założycielką-wydawcą Wydawnictwa Afera (powstało w listopadzie 2010 r.). Pierwsza książka, którą przetłumaczyła, to *Gówno się pali* Petra Šabacha (2011, *Hovno hoří*). Do następnych publikacji ukazujących się w Aferze w przekładzie Julii Różewicz należą teksty: Jana Balabána *Wakacje* (2011, *Prázdniny*), *Możliwe, że odchodzimy* (2011, *Možna že odcházíme*), Petra Šabacha *Podróże konika morskiego* (2012, *Putování mořského koně*), Pavla Šruta i Galiny Miklínovej *Niedoparki* (2012, *Lichožrouti*), Petry Soukupovej *Zniknąć* (2012, *Zmizet*), Petra Šabacha *Masłem do dołu* (2013, *Máslem dolů*), Petry Hůlovej *Plastikowe M3, czyli czeska pornografia* (2013, *Umělohmotný třípokoj*), Emila Hakla *Zasady śmieszego zachowania* (2013, *Pravidla směšného chování*).

Jeśli chodzi o dalsze plany wydawnicze Julii Różewicz, to ma ona zamiar przetłumaczyć i wydać większość książek Petra Šabacha, którego twórczość bardzo dobrze przyjęła się na polskim rynku wydawniczym, a z którym tłumaczka blisko się zaprzyjaźniła i pełni wobec autora funkcję patrona (podobnie jest w przypadku innych „jej” autorów). Największy sukces komercyjny z tytułów Aferowych odniosły wszystkie trzy książki Petra Šabacha oraz książka dla dzieci

⁷ Zob. J. Trávníček: *Česká čtenářská krajina ze statistického pohledu*. „Host” 2011, č. 1, s. 50.

Niedoparki. Ukazało się już po kilka dodruków tych książek. Jednak zadania tłumacza nie ograniczają się dziś do przełożenia tekstu na inny tekst, z jednego języka na drugi, ponieważ tłumacz bywa „agentem literackim”, który promuje dany utwór i poleca wydawcom, pisze recenzje. Tłumacze często zaprzyjaźniają się z autorami, tym samym dając im szansę na poczucie bezpieczeństwa w obcym kraju, stając się na swój sposób znawcami i krytykami literatury, do której należą „ich” autorzy. Trzeba jednak pamiętać, że przyjemność tłumaczenia i wydawania niszowych, choć ulubionych i ambitnych książek, nie zawsze łączy się z satysfakcjonującymi nakładami. Wszelkie podziały i specjalizacje weryfikuje jednak rynek, w chwili gdy dany kraj, gatunek czy pisarz stają się modni i zaczynają się „sprzedawać”. W takiej sytuacji wielu wydawcy szybko i sprawnie poszerzają swoją ofertę o tytuły i nazwiska, którymi wcześniej nie byli zainteresowani.

Większe wrocławskie wydawnictwo Książkowe Klimaty działa dopiero od 2013 r., publikując beletrystykę czeską, grecką i słowacką. Teksty wybrane przez to wydawnictwo stanowią ważną pozycję literacką na rynku wydawniczym danego kraju, ponieważ są to publikacje z listy bestsellerów, książki honorowane nagrodami literackimi, a także odnoszące się do ważnych wydarzeń historycznych, społecznych i kulturalnych tego kraju. Wszystkie pozycje literackie z wybranych przez wydawcę książek zostały w jakiś sposób docenione w swoim kraju (a także poza nim), otrzymując prestiżowe nagrody literackie, jak: Magnesia Litera, Anasoft Litera, nagrody miesięcznika literackiego „Diavazo”, Europejska Nagroda Literacka itp. Ten sam klucz doboru tekstów stosuje również Wydawnictwo Afera. Do nagradzanych w Czechach autorów, których utwory publikuje ta oficyna, należą: Petra Soukupová, Petra Hůlová, Emil Hakl, nie mówiąc już o Janie Balabánie, którego *Możliwe, że odchodzimy* była w Czechach Książką Dziesięciolecia według jury Magnesia Litera. Tekst *Niedoparki* to nie tylko czeski bestseller, ale także Czeska Książka Dziesięciolecia w kategorii Książka dla dzieci i młodzieży.

W wydawnictwie Książkowe Klimaty wydano w ubiegłym roku 11 książek, z czego 9 stanowią nowości, wcześniej niepublikowane na polskim rynku wydawniczym. Do tytułów czeskiej serii należą teksty: Jaroslava Rudiša *Koniec punku w Helsinkach* (2013, *Konec punku v Helsinkách*, tłum. Katarzyna Dudzic), tegoż autora *Grandhotel* (2013, *Grandhotel*, 2 wyd., tłum. Katarzyna Dudzic), Martina Smausa *Dziewczynko, roznieć ogień* (2013, *Děvčátko, rozdělej ohniček*, tłum. Dorota Dobrew), Markety Pilatovej *Żółte oczy prowadzą do domu* (2013, *Žluté oči vedou domů*, 2. wyd., tłum. Tomasz Grabiński, Katarzyna Dudzic), Jana Balabána *Zapytaj taty* (2013, *Zepřej se táty*, tłum. Olga Czernikow).

Można dostrzec pewne analogie w pracy obu tych wydawnictw, które proponują nam dobre przekłady współczesnej prozy, zarówno młodych tłumaczy, będących na początku drogi zawodowej, jak wrocławskie bohemistki: Julia Różewicz, Katarzyna Dudzic, Olga Czernikow, czy tłumaczy bardziej doświadczonych, jak Dorota Dobrew czy Tomasz Grabiński. Publikacje wymienionych

wydawnictw cechuje wysoka jakość przekładu (żywy język, kompetencja) oraz staranna redakcja, ciekawa i wyróżniająca się szata graficzna (jak to było z oprawą plastyczną serii książek Šabacha, która jest rubaszno-dowcipnie-kiczowata, czym dobrze odzwierciedla charakter tej prozy), a także dobra, nietuzinkowa promocja. W przypadku obu wydawnictw mamy do czynienia z neutralną manipulacją za pomocą ciekawej oprawy graficznej. Rzeczywiście, w natłoku okładowej tandety książki *Afery* i *Książkowych Klimatów* wyróżniają się edytorską estetyką, są rozpoznawalne. Nie jest to bez znaczenia w czasach, gdy każdy produkt ma mało czasu, by zaistnieć w świadomości odbiorcy — intrygująca okładka łatwiej zapada w pamięć. Wydawnictwa decydują się zatem na niezwykle bezpośredni kontakt z każdym czytelnikiem — newslettery, konkursy i kameralne spotkania autorskie, podczas których można w niezobowiązujący sposób porozmawiać z ulubionym autorem.

Wydawcy *Afery* i *Książkowych Klimatów* w doborze tekstów nie koncentrują się na klasykach literatury czeskiej (Bohumil Hrabal, Václav Havel, Milan Kundera, Josef Škvorecký), których odbiorca dobrze zna i rozpoznaje, ale raczej na prezentowaniu szerokiej publiczności czytelniczej książek niszowych i niedostępnych do tej pory na polskim rynku wydawniczym. Aktywność edytorska wrocławskich wydawnictw, będąca jednocześnie aktywnością interpretacyjną, jako taka „wpisana jest w określoną sytuację komunikacyjną, w której jest nośnikiem treści kształtujących wiedzę, światopogląd, wyobrażenia estetyczne i doświadczenia emocjonalne odbiorcy”⁸. Stąd szczególna rola patronatu, który ma wpływ nie tylko na kształt tekstologiczny danego przekładu, ale przede wszystkim na fakt jego ukazania się oraz sposób zaistnienia na rynku wydawniczym danego kraju, a w rezultacie na jego pozycję w systemie literatury docelowej. „Przekład jest rodzajem interpretacji lub reinterpretacji, żyje w intertekstualnej sferze »pomiędzy«, ma cechy swoistej utopii, nie-miejsca: nie jest ani całkiem podobny do tekstu źródłowego, ani całkowicie przyswajalny przez język docelowy”⁹. W centrum uwagi Lefevere’a znajdują się warunki i czynniki określające przekładową refrakcję, takie jak: ideologia, również artystyczna, rozumiana jako zestaw dyskursów obowiązujących w danym miejscu i czasie, ustalających struktury władzy, a także patronat, czyli rama zależności finansowych, w której usytuowany jest tłumacz. Obie te strefy funkcjonują zarówno w sposób jawny, co widoczne jest przede wszystkim jako otwarta manipulacja, jak i w obrębie paradygmatów przyjmowanych jako neutralne czy oczywiste.

Maria Krysztofiak w artykule *Obraz kultury w przekładzie* podkreśla, że to, że mówimy w jednym języku, „implikuje posługiwanie się wieloma kodami, które definiują jego kulturę. Język innej kultury wymaga otwartości na dialog.

⁸ E. Szczęsna: *Komparatystyka mediów. Poetyka, semiotyka, komunikacja medialna*. W: *Komparatystyka dla humanistów*. Red. M. Dąbrowski. Warszawa 2011, s. 293.

⁹ T. Bilczewski: *Komparatystyka i interpretacja. Nowoczesne badania porównawcze wobec translatoologii*. Kraków 2010, s. 129.

Tłumacze, wydawcy i krytycy przekładu muszą być tego świadomi. W ostatecznej ocenie działania artystycznego i jego przekładu liczy się bowiem na równi doświadczenie estetyczne i kontekst pragmatyczny¹⁰. Poszczególne literatury narodowe nie stanowią, w przekonaniu komparatystki, zamkniętych, odrębnych, izolowanych całości na wzór Herderowskich kultur, ale tworzą się w drodze międzynarodowej konfrontacji.

W przypadku obu wrocławskich wydawnictw na pewno chodzi o wybór prozy nowej, „świeżej”, ale też dobrze przyjętej w Czechach, nagradzanej, pojawiającej się w rankingach na najpoczytniejszą beletrystykę. Porównywanie przez wydawców czytelnicznych rynków polskiego i czeskiego jawi się w tym ujęciu jako narzędzie myślenia komparatystycznego. Jak pisze Walter Jackson Ong, „Ludzka świadomość chce porównywać wszystko ze wszystkim, czynić to świadomie i tak intensywnie, jak to tylko możliwe”¹¹. W ogólnym ujęciu porównanie jest celową, zamierzoną strukturą językową. W tekście słownym funkcjonuje jako środek stylistyczny. Porównywanie nie jest jednak wyłącznie funkcją języka i tekstu, przede wszystkim bowiem należy do podstawowych dyspozycji człowieka i operacji myślowych w procesie poznawania, określenia miejsca, jakie dany przekaz zajmuje wśród innych przekazów. Jako takie jest nie tylko konstrukcją językową, ale i ponadjęzykową. Wydawcy Afery i Książkowych Klimatów zwracają uwagę na to, czy książka wnosi coś nowego do literatury lub do stereotypu postrzegania kultury czeskiej w Polsce. Zadaniem, jakie stawiają przed sobą te młode wydawnictwa, jest promocja literatury małych narodów, najczęściej nieobecna w księgarniach, mało widoczna, pomijana i wciąż w pełni nierozpoznana. Projekty realizowane przez wymienione wydawnictwa wrocławskie kontynuują ideę promocji literatur narodowych, które są częścią fenomenu literatury światowej, a ta przecież jest eliptyczną refrakcją literatur narodowych¹². Celem rozwoju wszystkich projektów jest stworzenie unikatowej bazy literatur małych narodów. Jeśli we współczesnym wielokulturowym świecie, czy może raczej świecie transkulturowym¹³, ważny okazuje się obieg literatury w przestrzeni międzynarodowej, to przede wszystkim jest to taki ruch, w przypadku którego istotną rolę odgrywa przekład — refrakcja oraz wszelkie komentarze, które André Lefevere nazywa krytyczną refrakcją.

¹⁰ M. Krysztofiak: *Obraz kultury w przekładzie*. W: *Kultura w stanie przekładu. Translatologia — komparatystyka — transkulturowość*. Red. W. Bolecki, E. Kraskowska. Warszawa 2012, s. 237.

¹¹ W.J. Ong: *Osoba — świadomość — komunikacja. Antologia*. Tłum. J. Japola. Warszawa 2009, s. 290.

¹² Pod koniec lat dziewięćdziesiątych XX w. David Damrosch poruszał zagadnienie literatury światowej i literatur narodowych w ujęciu komparatystycznym w książce *What is World Literature?* Princeton University Press 2003. Zob. A.F. Kola: *Współczesne reinterpretacje Weltliteratur. World Literature w poszukiwaniu teorii systemowo(-)światowej*. „Tekstualia” 2012, nr 4.

¹³ Zob. J. Balbierz: *Myślenie estetyczne Wolfganga Welscha*. W: *Odkrywanie modernizmu*. Red. R. Nycz. Kraków 2004.

Przykładem tego typu krytycznej refrakcji może być wybór pierwszego tytułu w Wydawnictwie Afera, o którym zdecydowały względy komercyjne. Wydawnictwo rozpoczęło swoją działalność od publikacji przekładu książki Petra Šabacha *Gównno się pali*, która na pewno nie należy do najlepszych tekstów pisarza, ale w Czechach stała się bestsellerem na rynku książki. Okazało się, że polscy czytelnicy, podobnie jak czescy, wiedzeni ciekawością kupowali tę pozycję często ze względu na tytuł (treść także nie zawiodła). Obecnie Šabach ma już silną pozycję na naszym rynku wydawniczym. Przekład książki *Gównno się pali* wymagał od wydawcy obszernej promocji (m.in. kampania *citylight* w czterech największych miastach Polski). Natomiast przekład trzeciej z kolei książki Šabacha zatytułowanej *Masłem do dołu* sprzedał się bardzo dobrze, niemal bez reklamy, z uwagi bowiem na dwa poprzednie tytuły autor ma już swoich wiernych czytelników. Czytelnicy polscy przekonali się, że nieprzypadkowo jest on uznawany za jednego z najpopularniejszych czeskich pisarzy. Wydawnictwo Afera dodatkowo tworzy na potrzeby czytelników osobne strony internetowe autorów czeskich, dzięki czemu czytelnicy mogą dowiedzieć się o nich więcej: <http://www.petrsabach.pl/>, <http://www.janbalaban.pl/>, <http://www.petrasoukupova.pl/>, <http://www.niedoparki.pl/> — strona z grą. Wspomniane wydawnictwa wrocławskie promują nie tylko literaturę i kulturę czeską, ale również związane z nimi wydarzenia kulturalne, które odbywają się w Polsce. Dzięki takim działaniom mają szansę zwiększać świadomość kulturalną i społeczną, a za pośrednictwem kultury — uwrażliwiać na aktualne problemy społeczne, które znajdują odzwierciedlenie w literaturze.

Takie refrakcje (oczywiście, pewnego rodzaju refrakcje, które trudno łączyć z kryptonacjonalizmem) umożliwiają, czy też raczej mogą umożliwić, rzeczywisty dialog interkulturowy¹⁴. Refrakcja w znaczeniu nadanym jej przez Lefevere'a w latach osiemdziesiątych XX w., a mianowicie adaptowanie dzieł literackich na potrzeby obcej publiczności, dokonywane z zamysłem wywarcia wpływu na sposób, w jaki będą czytane, związana jest z różnymi przekładami, wszelkiego rodzaju komentarzami, historiografią, edukacją, antologiami, realizacjami scenicznymi, adaptacjami filmowymi itd. Wydawca i zarazem tłumaczka Afery nie ukrywa, że w doborze materiału czeskiego istotne jest, czy książkę łatwo będzie wypromować, chociażby podczas spotkań z autorem, za pomocą filmów, które powstały na jej podstawie, a nawet przez małe skandale, jak w przypadku książki *Plastikowe M3, czyli czeska pornografia Hůlovej*, w Czechach. Jak się później okazało, strategia obrona przez tłumaczkę była słuszna, ponieważ książka miała bardzo dobrą sprzedaż. W tej sytuacji refrakcja w znacznym stopniu przyczynia się do wykreowania wizerunku pisarki i jej dzieła. Wizerunki takie w kulturze zazwyczaj współlistnieją z rzeczywistymi koncepcjami, jednak

¹⁴ W centrum dzisiejszej komparatystyki umieścić należałoby nie tyle narodową przestrzeń literacką, „filologię narodową”, ile światową przestrzeń literacką, czyli „filologię literatury światowej” (filologię *Weltliteratur*), czego domagał się już w latach pięćdziesiątych XX w. Erich Auerbach.

to one właśnie trafiają do większej liczby odbiorców. Niewątpliwie twórczość Balabána i Soukupovej pozwala Aferze i Książkowym Klimatom na przełamanie stereotypu tzw. zabawnej literatury czeskiej, który od dawna dominuje w Polsce, czyli rozumianej jako twórczość rubaszna, humorystyczna, gawędziarska. Oboje autorzy prezentują środowisko ludzi zwyczajnych, przytłoczonych codziennymi problemami, nierzadko rozczarowanych życiem. Prosty, surowy styl i daleka od optymizmu tematyka w niczym nie przypomiwały będących kwintesencją czeskości knajpianych humoresek. W przypadku tych zabiegów mamy do czynienia z refrakcją pozytywną, jako wyraz manipulacji bowiem może przynosić ona zarówno pozytywne, jak i negatywne rezultaty. Jednym z pozytywnych aspektów teorii refrakcji jest jej wpływ na ewolucję literatury i społeczeństwa, a także wytworzenie się nowych gatunków, koncepcji literackich i obrazu literatury.

Aferze i Książkowym Klimatom udaje się zmienić spojrzenie polskiego czytelnika na czeską kulturę, która wreszcie zaczyna jawić się nam wielowymiarowo. Pomijając statystyki sprzedaży — jeśli skoncentrujemy się na tekstach i tematach literackich obecnych aktualnie na czeskim rynku wydawniczym — otrzymujemy o wiele bardziej zróżnicowany obraz współczesnej literatury czeskiej. Wydawcy Afery i Książkowych Klimatów zdają sobie sprawę z tego, że kultura to przede wszystkim kwestia orientacji. Czeska literatura obejmuje dość szeroki wybór tematów i zjawisk, choć jednocześnie jest w znacznym stopniu ograniczona przez swoje ukierunkowanie na Wschód oraz perspektywę małej kultury, małego narodu. Dzięki Książkowym Klimatom poznajemy twórczość Jaroslava Rudiša, którego zainteresowania oscylują wokół tak niekomercyjnych zagadnień, jak kwestia Europy Środkowej, czyli „barwna” historia na małym obszarze, oraz opis lokalnych doświadczeń europejskich. Wydawcy Afery i Książkowych Klimatów dostrzegli, że w literaturze czeskiej równoległe do fali literatury rozrywkowej zarysowują się tendencje o charakterze bardziej intymnym, nierzadko autobiograficznym, jak w przypadku twórczości: Petry Hůlovej, Emila Hakla, Jana Balabána, Petry Soukupovej. Współmiernie do tych dwóch charakterystycznych dla współczesnej literatury czeskiej kierunków lokuje się literatura nieco ekstrawagancka, często w egzotycznych klimatach, która odchodzi od tradycyjnego tematu Europy Środkowej, koncentrując się wokół relacji Wschodu z Zachodem względnie Północy z Południem, z czym spotykamy się w twórczości Markéty Pilátovej. Pisarka ta bowiem zabiera czytelników w podróż do barwnego świata Ameryki Południowej, pozwalając im doświadczyć zderzenia dwóch kultur i dwóch pokoleń. Losy emigrantów i ich tęsknota za ojczyzną skłaniają do refleksji nad tym, czym jest dom, gdzie każdy z nas ma swoje miejsce na Ziemi.

Słowa, które oddają, czym jest działalność tych dwóch niewielkich oficyn wydawniczych, to misja, pasja, odpowiedzialność i satysfakcja. Wrocławskie Wydawnictwo Afera jest bardzo dobrym przykładem na to, jak prywatna pasja może przełożyć się na wymierne efekty. W wypadku Afery wszystko zaczęło się od nieufności czy też niechęci dużych wydawnictw do przedstawionej przez Julię

Różewicz propozycji publikowania tłumaczeń literatury czeskiej spoza utartego kanonu.

Refrakcje przebiegają z konieczności dwoma głównymi kanałami: jeden z nich stanowi „filologia narodowa” (literatura narodowa), drugi zaś komparatystyka; mowa o komparatystyce kulturowej. Tadeusz Sławek twierdzi, że jest ona „związana z etyką i polityką dobrego sąsiedztwa, opartych na odrzuceniu ambicji zawładnięcia tym, co znajduje się po drugiej stronie granicy”¹⁵. Można powiedzieć, że współcześnie rynek wydawniczy często kieruje się kategorią refrakcji i nie boi się tak manipulować przekładem, by stanowić dobrą odpowiedź na oczekiwania odbiorców. André Lefevere rozciąga tę praktykę czasowo, postulując, że podobna sytuacja w różnym stopniu nasilenia i w różnych postaciach miała miejsce od zawsze. Jego zdaniem, na przekład (także literacki) jako fakt kultury docelowej oddziałuje wiele czynników pozajęzykowych czy pozatekstowych. Przekłady nie powstają w oderwaniu, są bowiem praktykami osadzonymi w kontekście społecznym, politycznym i kulturowym. Tłumaczenie, będąc najbardziej popularnym przykładem refrakcji, jest również niezwykle wpływowym i silnym narzędziem. Dzieje się tak między innymi dlatego, że większość czytelników nie jest profesjonalistami w dziedzinie literatury. Ich kontakt z dziełami literackimi opiera się przede wszystkim na tłumaczeniach, które mogą być traktowane jako dyskurs manipulowany, ale także operują czymś, co nie jest ani nieświadome, ani nieprzekładalne, ale za to przesycone ideologią. Działalność Afery i Książkowych Klimatów może być typowym przykładem na to, jak bardzo dyskurs rozprzestrzenił się dzięki wsparciu prężnych instytucji. Tłumaczenie ma przecież swój nakład i jest rozpowszechniane dzięki wsparciu różnych instytucji, w tym także wydawnictw.

¹⁵ T. Sławek: *Literatura porównawcza: między lekturą, polityką i społeczeństwem*. W: *Polonistyka w przebudowie. Literaturoznawstwo — wiedza o języku — wiedza o kulturze — edukacja*. Red. M. Czerwińska i in. T. 1. Kraków 2005, s. 392.

Dorota Żygadło-Czopnik

„Refrakce” české literatury vřatislavských nakladatelství Afera a Książkowe Klimaty

Resumé

Práce se zabývá teoretickým dílem translatologa André Lefevere, a aplikací jeho modelu v praktickém výzkumu. Základem práce je analýza činnosti dvou polských nakladatelství Afera a Książkowe Klimaty v kontextu děl Lefeverových. Nakladatelství Afera vzniklo v roce 2010 a Książkowe Klimaty v roce 2013, které za poslední rok vydalo 11 knih. Díky své činnosti dokážou seznamovat čtenářskou obec se zajímavými knihami pozoruhodných nových českých

autorů. Samozřejmou podmínkou jejich práce je úzká a pečlivá spolupráce autorů a překladatelů s redaktory při přípravě textů se stejným ohledem na kvalitní grafickou úpravu. Díky tomu Afera a Książkowe Klimaty za dobu své existence získaly pověst vydavatele kvalitní beletristické literatury českého původu. Jejich cílovou skupinou jsou lidé, kteří se zabývají českou literaturu na vyšším stupni proto navrhovaná literatura je na jejich úrovni.

Klíčová slova: manipulační škola, refrakce, patronát, překlad, nakladatelství.

Dorota Żygadło-Czopnik

**Czech literature „refractions” of the two Wrocław’s publishing houses:
Afera and Książkowe Klimaty**

Summary

In this paper we consider the theoretical work of the translator André Lefevere and apply his model in practical study. Its focus is the analysis of the work of two Polish publishing houses: Afera and Książkowe Klimaty in the context of Lefevere’s work. The Afera Publishing House was created in the year 2010 and the Książkowe Klimaty Publishing House in 2013, in which year they published 11 books. Through their activity they familiarize many readers with interesting books by worth knowing new Czech authors. Their work depends on a very important condition — the close and careful cooperation of said authors with translators and editors during their text preparation process, as well as their commitment to very high quality graphic design. As a result, Afera and Książkowe Klimaty have managed to establish their fame as publishing houses proposing high quality literature of Czech origin. Their focus group is people who are interested only in the highest quality Czech literature, which is the reason why books they publish match their expectations so well.

Key words: manipulation school, refraction, patronage, translation, publishers.